

Kap. XVII.

Flora och Fauna.

Gräsbete på gatorna. — Hvad som växt mellan gatstenarne. — Gamla trädgårdar. — Hvad som odlades i Kungsträdgården i gamla tider. — Hvad Humlegårdens köksträdgård lemnade till kungl. hofvet. — Vilda djur och husdjur. — Fåglar och fiskar. — Husens obehag.

Det är icke någon rik flora den stenlagda gatan kan erbjuda, men den var dock något rikare innan trottoaren kom, ty då flydde de växter som icke kunna lefva utan människan upp på de rabattlika stensättningar, som lågo mellan rännen och husväggen, liksom barnen, när de voro rädda för hästarne. Det sista fälttåget mot dessa människans trogna följeslagare som vi bevittnat var den stora fejden på Birger Jarls torg för några år sedan. Der hade nemligen sått sig ett litet gräs, välbekant för landtmannen, emedan det tillhör det släkte som hufvudsakligen bildar den naturliga ängen och af honom kallas *hvitgröe* (*poa annua*); af stadsbon nämnes det *gårdsgräs*, *trampgräs* och är ansedt som en plåga. Troligen hade Mälarvindarne fört denna välsignelse med sig, och som öfre delen af Birger Jarls torg icke är starkt trafikerad af åkande, ansågs jordmånen passande för *hvitgröen*, hvilken der slog sig ned, förökade sig och uppfylde jorden. Öfverståthållarembetet, som icke befattar sig med ängsskötsel, började medelst salt ett utrotningskrig, hvilket dock först efter stora och långvariga ansträngningar kunde sluta med ordningsmaktens seger.

Längre bort i tiden var gräsväxten mycket starkare på Stockholms gator, och då kunde man, såsom här längre fram visas, der till och med beta hvarjehanda kreatur.*

Om man skulle skriva en liten minnesteckning öfver dessa sista naturbarn, som icke kunde lemna skapelsens herrar, då desse öfvergåfvo naturen och gjorde marken ofruktbar med stenläggning, så skulle vi icke få allt för många namn att fira. Vi skola hålla oss till de tre ihärdigaste, som (utom *hvitgröen*) längst trotsat förföljelserna: *grodbladet*, *trampgräset* (eller *fågelörten*) och *maskrosen*.

* Ännu för ett par år sedan betades getter på Artilleriplanen.

Grodbladet (*Plantago major*) är en orolig natur som ströfvat kring hela världen dit européen framträngt. Det skall hafva följt med till Amerika och der numera vara allmänt. Indianerna, som icke känt växten förr än efter den Gamla världens inträngande, kalla honom *de hvites fotspår*. Dess urhem kan ingen därför bestämma. Det är en tålig och asketisk varelse, hvilken liksom enkom uppsöker de ställen, der den kan bli trampad af människofoten, slår sig ned mellan gatstenar, spärrar gångstigar, uthärdar vägdam och gatsmuts, kan bli öfverkörd och resa sig igen och har därför väl aldrig saknats på gamla Stockholms stenläggning. Huru vida växten äfven nyttjats i den stockholmska husmedicinen känna vi icke, men det är dock troligt, ty i andra delar af landet har sådant varit fallet, och i Arvidh Månsons Örtabok (1600-talet) tillerkändes den 32 dygder.

Trampgräset (*Polygonum aviculare*) är också en olycklig som lärt att finna sig i lifvets alla förhållanden. Han kan sträcka ut sig i gröngräset och bli alnslång, när utrymmet medgifver, men han kan också draga in på staten och bli mycket kortväxt. Är jordmänen god, består han sig breda blad, är den dålig, blir han smalbladig. För öfrigt förföljer han människan liksom grodbladet, och ehuru icke ensidigt stadsbo, innästlar han sig öfver allt i staden och har i äldre tider mycket frodats i Stockholm.

Maskrosen (*Taraxacum officinale*), en skönhet som icke förstår att kläda sig, prålar hela solskentiden från April till November med alltför granna blommor, hvilka röja fattigdom; inklämd mellan gatstenar, i skydd mot en husvägg eller ett plank, i takdropp, i ur och skur, söker den sig en bakgata, der den kan spegla sin grannlåt i en rännsten. De fattiges barn äfven i staden hafva slägte efter slägte prydt sig med dess blommor, gjort kedjor och halsband af dess stänglar och i de senare frambragt musikaliska ljud. På Stockholms apotek begagnades växten redan för århundraden sedan och ansågs blodrenande.

Bland vilda stadsväxter i gamla Stockholm innästlade sig också några främlingar, som kommit hit antingen med ballast eller smugit sig in med här lossadt utsäde, mest från grannen i öster. Sådana äro *sandhvitän* (*farsetia incana*), *bläelden* (*echium vulgare*) och *hundrättikan* (*bunias orientalis*), hvilka alla träffats inom stadens område.

* * *

Redan tidigt aflystes i Stockholm mellan broarna en sådan onödig lyx som trädgårdar. De många *trädgårdar* som omnämnas i Jordaboken äro nämligen *trähus*. Den sista »yrtagården», utom

slottets terrasser, hvilken vi finna anlagd i det äldre Stockholm, var den redan förut af oss omnämnda på den nedbrutna Svartmunkekyrkans grund och som egdes af Erik XIV:s lifmedicus Benedictus Olai. På 1626 års karta är den platsen tom och betecknas *citel Mark*. Nu är den åter för länge sedan bebyggd och intages af de hus hvilka ligga på Svartmangatan, midt emot Tyska brunnen. Äldre trädgårdar funnos dock kvar långt efter det den nyss nämde försvunnit, t. ex. Hans Gammals köksträdgård, vid n. v. Tyska Prestgatan, och den stora trädgård, der Indebetouska huset sedan bygdes, af hvilken, såsom vi redan förut omnämt, Trädgårdsgatan (i Staden) fått sitt namn.

Det var till malmarna som trädgårdsskötseln förvisades redan under den senare medeltiden. År 1430 finna vi konungens kålgård på Norremalm, der nu *Kungsträdgården* är belägen. Om denna trädgårds öden såsom förlustelseplats hafva vi redan meddelat det väsentligaste* och vilja här endast visa hvad som växte der under olika tider, från och med 1500-talet, ett exempel på hvad en trädgård i Stockholm då kunde frambringa. Räntekammarens räkningar innehålla åtskilliga upplysningar i det afseendet, och man finner att det ej var stor skilnad i alstrens mångfald i slutet af 1500-talet mot hvad som nu frambringas:

Summan uppå allt det som är lefvererat af trädgården vid Stockholms Slott samt den Store Trädgården på Norremalm 1597:

Morötter, Palsternackor, Persiljerötter, Pepparrot, Rättikor, Rädisor, Hvit hufvudkål, Krus kål, Blad kål, Plantekål, Mejram, Tysk Salvia, Svensk D:o, Röd lök, Gröne Ärther, Persilje, Purr lök, Mynta, Kumil, Dill, Laktuk, Krassa, Dragonn, Silleri, Päron, Körsbär, Plommon, Sylte Gurkor, Ärtschockor samt Johannes-Bär, — Isop, Krysemynta, Åbrodd, Cardebenedictij, Reliss.

Till Apoteket: Rosor, Fenkål, Flederblommor, Borassij, Hvita liljor.

År 1612, då trädgården var 50 famnar lång och 30 famnar bred, funnos der »24 päronträn, lika många äppelträd, 20 plommonträd, 12 körsbärsträd; item några hylleträd (fläder-) uti öster-vrån; item vid kryddsängarne vinbärs- och rosenbuskar».

År 1616 skickas från trädgården meloner till enkedrottning Christina.

Under Christinas regering förföll trädgården. Whitelock finner den år 1654 vara af sex eller sju acres vidd »omgifven med ett träplank och afdelad i gångar, som större delen voro gröna och illa hålda. Få blommor voro der att se och större delen af dem mindre rara tulipaner. På sidorna voro alléer af almträn, men inga fruktträn».

* Sid. 96.

Under Carl XI utskickades kungl. trädgårdsintendenten Johan Hårleman till Frankrike och Holland för att anskaffa ett orangeri, och under Carl XII:s första regementstid kom trädgården i godt stånd. Under Fredrik den förstes tid stod platsen såsom trädgård i sådant flor, att den aldrig sedan varit så blomstrande, och i det afseendet förtjente nämde konung den byst som der restes i stället för den förut omnämnda vattenkonsten, hvars skämda vatten just icke spred någon vällukt. Bysten flyttades sedermera till Finska kyrkan.

För att gifva ett begrepp om den prakt som här utvecklades meddela vi ur kammrarkivet ett inventarium på det mesta som fans der år 1741, då Meijerhöfver var trädgårdsmästare:

Lustträdgården vid St. Jacob 1741.

Orangeriet.

19 st. stora *pomerantsträn*. (År 1700 från Frankrike) 4 ekkistor med jernbeslag; 1 silfvercronisk pomerants. (År 1689 från Holland) 30 st. d:o; 1 st. d:o; 20 st. mindre i runda eckbaljor; 8 st. dito (uti krukor 5).

Citron Trän.

2 st. stora; 8 d:o, 4 d:o.

2 st. stora *Mirtus odori citri flori pleno*; 2 st. *Tamarisker* i krukor; 3 st. *Mirtus*; 6 st. *Mirtus (simpl.)*; 4 d:o; 2 st. *M. latifolia*; 3 *Mirtus Rosen marini*; 2 *oliveträn*; 8 d:o; 5 *granaträn*; 5 d:o; 3 st. *Jasminium Catalonicum*; 9 d:o; 2 d:o; 24 *J. vulgare flore albo*; 6 d:o *luteo*; 22 st. *indicum* i krukor; 1 *ceder Libanon*; 1 d:o; 2 *Laurus nobilis masc.*; 1 d:o *fem.*; 38 d:o *mindre*; 26 d:o; 20 st. *lagerbärsbuskar*; 12 st. *större*; 2 st. *agrifolium*; 1 st. *Leutiseus*; 8 *Buxboms pyramider*; 8 d:o; 2 *Buxus aureus*; 4 d:o; 2 st. *Laburnum*; 4 *cypress*; 4 d:o; 16 d:o; 5 *Laurus cypressus*; 1 *Laurus Tinus*; 1 d:o i *pyramid*; 13 d:o; 8 *Genista* i krukor; 6 *Rosenmarin trän*; 25 d:o i *leerkrukor*; 4 *Halimus*; 12 *Solanum trän*; 14 d:o.

Lauræula; *Sedum Arborescens*; *Jacoea marina*; *Sabina*; *Juno indica* i holländska *stenkrukor*; d:o i *lådor*; *Laurus Alexandrina*; *Ruscus Bruseus*; *Alaternus*.

Arburtus; 1 *Aloe Americana*; 10 d:o; 4 *Nereon* eller *Oleander*; 4 *Flos passionis*; 2 *vinruta*; 10 *fikonträn*; 30 d:o; 55 d:o; 6 *månadsrosor*; 2 *seringa flori ceruleo*; 200 *neglikestånd*; 2 *mullbärsträn*; 1 d:o; 5 d:o; 40 *dubbla Leuchovium*; 2 *Tamarisk*; 1 *Alua*; *Laburnum*; *Moldaviska Röta trän*; 2 st. *Apricos*; 2 *Persico*; 17 *vinrankor*, alla *utgångna af köld*; 10 *påttor med Sempervivum*.

Vestra Allén.

134 *almträn* och *lindar*.

Östra Allén.

145 *almar* och *lindar*.

Lindhäcker på södra sidan; *Hagtonshäcker* på vestra sidan.

Dess utom uppräknas ett stort antal *melonbänkar* och *blomkrukor*, dels *dyrbara af fajans- och Delftsporslin*, dels *flera hundra af vanlig lera*, hvilket visar, huru *blomsterodlingen* der var *upptrifven*.

Sedan Kungsträdgården förvandlats till offentlig förlustelseplats, bibehölls visserligen blomsterodlingen, men denna tyckes dock icke någonsin hafva stått på samma höjd som i konung Fredriks tid, och slutligen förvandlades, såsom vi redan omtalat, hela trädgården till en vanlig promenadplats.

* * *

Till den skildring af Stockholms *Hummelgård* såsom förlustelseort vi redan gifvit* vilja vi foga några upplysningar om densammas betydelse för hufvudstadens flora. Det är först i början af 1700-talet »hummelgården» uppträder i hofförtäringböckerna såsom leverantör till hofvet. För att gifva ett begrepp om hvad denna trädgård en gång kunnat alstra, anföra vi 1723 års förteckning å inlevererade artiklar:

Leverans från Hummelgården 1723 af trädgårdsmästaren Olof Ryzelius till K. M:s hof.

Pepparrot, Purio, Selleri, Blåkål, Palsternackor, Syra och Persilja, Brunkål, Kryddsallat, Surkål, Kjörfvel, Löffelkrut, Små Laktuk, Winterkrasse, Sommarsallat, Spenat, Rädisor, Portlack, Sparris, Rättika, Johannislök, Meyram, Basilika, Morötter, Stickelbär, Krusbär, Gröna Ärter, Timjan, Gurkor, Vinbär, Årtskäckor, Rofvor, Blomkål, Körsbär, Hvitkål, Kålrötter.

Häraf synes, att trädgårdskonsten i Sverge för halft annat århundrade sedan stod lika högt som nu, om icke högre, hvilket man skulle vara böjd att tro, om man iakttagert följande små data:

Den 23 Mars redan aflemnade Olof Ryzelius rädisor; den 4 Maj kunde han lemna 300 sparris; den 25 Maj voro hans morötter färdiga, och den 6 Juli hade 40 gurkor sett dagsljuset.

Detta låter visserligen mycket bra, men var dock ett intet mot mäster Matts Gabriellsson i Hummelgården, hvilken år 1709 kunde servera sparris på julafton, och år 1710 samma läckerhet den 5 Januari samt i Maj samma år aflemna först 400 sådana läckerbitar och sedan 500 mellan den 17 och 21, och så hade han färsk spenat och lattuka redan i Februari.

* * *

Huru mycket Stockholms *zoologiska* förhållanden ändrat sig sedan gamla tider kan man sluta endast af olikheten i det afseendet mellan hufvudstaden på 1830- och 1880-talet. J. E. Wikströms beskrifning öfver Stockholms fauna 1840 meddelar bland annat:

* Sid. 101.

Lon vågar sig under vinternätterna ofta långt in åt förstäderna och fångas eller skjutes der stundom. Man har sett den till och med på de närmast i söder om Maria kyrka belägna gator, och på Norrmalm har man skjutit en lo i Hummelgården.*

Uttern finnes flerstädes; den är skjuten på Kongl. Djurgården.

Vargen går ofta nära intill staden. Under vintern synes den ej sällan på Rörstrands hage och vandrar då stundom äfven i Carlbergsallén och i det omgifvande gransskapet.

Räfven är mycket ofta synlig i förstäderna. Den närmast staden belägna trakt, i hvilken räfkulor förekomma, är vid Sabbatsberg, hvarest i backarne finnas flera sådana. Ifrån detta hem anställa räfvarne allmänt ströftåg till nästgränsande egendomar och äro ganska djerfva; under sommaren har man ofta sett en och annan vandra i gångarne i traktens trädgårdar, obekymrad vid åsynen af de tätt vid gångarne i kvarteren sysselsatte arbetarne.

Haren har fordom varit ymnig i denna nejd, men genom en ovarsam jagt är den betydligt i aftagande.

Elgen. Under Juli och Augusti drifver elgen omkring flerstädes i nejden och är då sedd i Kongl. Djurgården och på Lidingön.**

* * *

Att i Stockholm funnits *hästar*, *hundar* och *kattor* ända från stadens första bebyggande torde väl få anses fullt säkert. Några särskilda raser omtalas icke. Då och då har ordningsmakten tyckt sig böra vidtaga särskilda mått och steg mot hundarne, och att Stockholms polis funnit hunden vara en öfverflödsartikel i städerna bevisas af en mängd kungörelser. Så finnes en från 1735, der den stränge författaren talar om »de store hundarne som stryka här i staden och på malmarne omkring gatorna och vid slagtarhusen, så om dagarne som nattetiden, hvarigenom icke allenast folk tillfogas skada och olägenhet, särdeles de små barnen, utan ock nattetiden förorsakas buller och oro». Egarne åläggas att innehålla dem i band eller eljest instänga vid 40 marker silfvermynts plikt och djurens fångande och dödande, »varande allaredan anstalt gjord det vissa af skarprättarens betjente komma att gå omkring med tjenlige instrumenter att fånga, döda och bortföra kreaturen, som efter detta förbud på gator och gränder finnas». Under senare tider, då hundsjuka gick, hade man rättighet att skjuta ned hvilken hund man träffade på gatan.

* * *

Sedan torgen ifrån att hafva varit öppna platser, der planteringar förestält naturen, småningom blifvit stenlagda öppna platser, hafva luftens glada innevånare dragit sig tillbaka till den sista hvilans och

* Att döma efter Carl XI:s dagbok, så jagade han lo på Djurgården 1689.

** Ur inledningen till Wikströms Stockholms Flora. Sthlm 1840.

hvilans sista tillflyktsort — kyrkogården. En skarpsynt och lärd zoolog har iakttagit 30 arter fåglar på Clara kyrkogård och bland dem äfven sjelfva göken. Detta dock för 25 år sedan. För lika länge sedan hörde och såg den som skrifver detta den eljes skygga fågeln i egendomen 25 Stora Gråbergsgatan.

* * *

I alla tider har Norrström varit en kär zoologisk observationsplats för stockholmarne. År 1546, berättar Rüdling efter Messenius och Tegel, lät sig en faselig stor hafsfisk dageligen en lång tid se på Stockholms ström, hvilken på hufvudet snöhvit, men eljest öfver allt kolsvart var och med sitt frustande vågorna så högt i vädret dref, att alla åskådare deröfver förskräcktes. Om det var en tumlare eller en sjel torde numera vara svårt att afgöra. Samme Messenius berättar också om att en hval visat sig en gång i strömmen.

Nu mera fångas mest nors i strömmen; för länge sedan lär man hafva tagit lax utanför norra slagtarhuset, der nationalmuseum nu står, och ålkistor voro mycket i bruk, dock än mer i Söderström.

* * *

Bland bostädernas obehag har *råttan* räknats ända från gamla tider. *Svarta råttan* är så gammal som Björkö, der dess lemningar finnas i jorden. *Bruna råttan* är deremot en senare invandrare, som först inkom i slutet af förra århundradet.

Kakerlackan (*Blatta orientalis*) är en österlänning, kanske till och med en kines. Man kan säga året när den kom in. År 1745 strandade Ostindiska kompaniets hemvändande fartyg Göteborg utanför Elfsborgs fästning. Lasten, som bestod af té, bergades och torkades i Göteborgs bakugnar. Men efter den betan var kakerlackan naturaliserad svensk och särskildt alla bagares förtviflan.

